

"שמי סיוון ואני מדברת מהאוניברסיטה העברית. רציתי לעניין אותך בהטבות ייחודיות שמגיעות לך בתור בוגר האוניברסיטה" או: על המסחור של ההשכלה האקדמית

מאת אמיר בנבגי

אם תשאלו כל אקדמאי מתחיל, דוקטור צעיר בתחילת המסע הפוסט-דוקטורי שלו, עם הרבה לחץ

אדורנו. מעורער ומושפל נטש את אולם ההרצאות לקולותיהם הלועגים של הסטודנטים שהכריזו על "מותו של תיאודור אדורנו כמוסד"

ופרסומים והרבה שאלות מתקנאות-מודאגות, אם תשאל אותו איך זה להיות באוניברסיטה בימים האלה, הוא יגיד לך, קצת מתנשף, שהכל טוב ויפה באופן כללי (באקדמיה תמיד צריך לשמור על פאסון) ושהאנשים במחלקה נחמדים באופן כללי (חוץ מכמה מנופחים), שהפרסומים הולכים בסדר (להוציא איזה דחייה אחת, בגלל קוצר ראות מקצועי או הטיה פוליטית), שהילדים בסדר (רובנו נשואים אבל לא כולנו) וגם החברה או החבר בסדר (רובנו סטרייטים אבל לא כולנו).

אבל כל הבסדרים המסויגים האלה מתנפצים לרסיסים ברגע שאתם שואלים את המרצה המתחיל על הסטודנטים שלו. באתו רגע בדיוק הפאסון החיובי-אופטימי מפנה את מקומו לאיזו כנות דקדנטית, קריאה להתפנות מיידית, משיכת ידיים מן הקלחת: הסטודנטים לא קוראים את החומר. הם מסתכלים עליך בעיניים חלולות, כאילו נפלת מהירח. איך לך מושג מה בעצם הם עושים בכיתה. האפקטיוויות של ההשכלה הבסיסית שהם קיבלו בתיכון הישראלי היא אפסית. הכתיבה שלהם, יוסיף המרצה, היא איומה. תחביר שבור, משפטים לא משפטים, פיסקאות שלא הולכות לשום מקום. הם מפחדים ממלים מודפסות: אם תשים לפניהם ספר מודפס ומוגה היטב, ולעומתו תשים ערימה של רשימות-הרצאה משורבטות פרי עטה של ההיא שיושבת עם ערימת עטים צבעוניים בשורה הראשונה, הם תמיד יעדיפו את הרשימות. על אנגלית אין מה לדבר: הם אולי למדו, והאוניברסיטה מחייבת אותם לעבור איזה קורס, אבל אלוהים יודע מה מלמדים אותם בקורס הזה, ויש

מרחק גדול בינו לבין עצם המוכנות לשבת ולקרוא, ואנגלית הם לא יקראו ולא יעזור בית דין. שלא לדבר על המכתבים האנאלפביתיים שהם כותבים לוועדת הוראה, אלה מזמן קיבלו מקום של כבוד בתוך האנתולוגיות המתעדכנות-תמיד של התירוצים החבוטים, העבודות המועתקות, והטלפונים באמצע השיעור ("מצטער, זאת שיחה מישראל").

הסטודנטים מבין הקוראים צריכים להבין את דברי כביטוי של תלונה, לא כצידוקה: הכנות של התלונות האלה מוטלת בספק, ולו רק מפני שמרצים טובים-באמת אמורים ליצור סטודנטים טובים. אבל בדברי כאן אני לא מעוניין להעריך מגבוה את רמתו של הסטודנט (או המרצה) הישראלי, אלא לבחון דווקא את התנאים הרחוניים שבהם שני המגזרים השונים הללו נפגשים. בעצם אני מעוניין לבחון, לרגל פתיחת שנת הלימודים, את טיבה של הברית - אני חש שהיא ברית הכרחית - בין המרצה לבין הסטודנט.

מה מהותה של הברית הזאת? יש לנו שני דגמים אידיאליים לתאר את הדרך שהתלמיד מוצא את דרכו אל המורה. הראשון הוא הדגם האינטלקטואלי הטהור: חישובו על המסורת המפוארת, הנמשכת והולכת, של הלימודים ההומניסטיים באוניברסיטה העברית: יוסף קלוזנר, שמואל הוגו ברגמן, גרשום שלום, או - בימים אלה - דן מירון. מרכז הסמכות של ההוגים האלה ואחרים הדומים להם בנוי בראש ובראשונה על ידע. אמנם היו להם דעות פוליטיות, הם נהנו מסלבריטאות מסוימת, הם נהגו לעתים כמוציאים ומביאים בעלי המלה האחרונה, אבל כל אלה לא גרעו מדמותם הבלתי חדירה כאינטלקטואלים, מייסדים של תחום, אנשים שתווי פניהם מגלמים גוף של ידע או אפילו מופת של השכלה.

הדגם השני - לא פחות מכובד אך הרבה יותר שנוי במחלוקת - הוא קצת פחות נפוץ בישראל: חישובו על לואי אלטוסר או על ז'אק דרידה בסוף שנות השישים; חישובו על ג'ודית באטלר מברקלי, או על קורנל וסט מפרינסטון, הפונים אל הקהל ההמו-לסבי או השחור. חישובו בישראל על ישעיהו ליבוביץ, על עדי אופיר, חנן חבר, יוסי יונה. יש מקומות מסוימים

באקדמיה הישראלית (לא רק במרכזה) שבהם הברית בין המרצים לבין הסטודנטים מבוססת על תחושה של אוונגארד אורבאני, לוחות מודעות עמוסים בטקסטים שאינם מתביישים לנקוט לשון ציווי, דחייה עקרונית של ציניות, מחויבות לדיון פוליטי שאינו מנוהל על ידי איזשהו "מנגנון אידיאולוגי" אוניברסיטאי או אחר.

את התחושה הזאת הרגשתי לראשונה בתחילת לימודי הדוקטורט בברקלי, בכנס על תיאוריה קווירית. אירגנה אותו קבוצת סטודנטים, והיו שם המון מרצים רדיקאליים שדיברו אל הקהל בלשון "אנו" שהתבררה כשונה לחלוטין מן ה"אנו" המדעי המיושן, זה שמסמל את קהילת המלומדים המצויים בספרות המקצועית. ה"אנו" של באטלר ציין באופן בלתי מתנצל קבוצה של אנשים שהתגייסו למען מטרה פוליטית מסוימת מאוד. ואני, הסטודנט הליברלי מן האוניברסיטה העברית, הייתי מזועזע מהבדיחות שרצו שמה על הרפובליקאים. מה - ככה חשבת - לא ראוי לצרף גם אותם לדיון? מה זה, דיון אקדמי או אסיפת בחירות?

זהו, ללא ספק, גילום של המודל האידיאלי השני של הברית בין המרצה לסטודנט, ברית שהבשילה, כנראה, בעת מהפיכת הסטודנטים של 1968. הבה נזכר באותו מקרה מפורסם שאירע בפרנקפורט בשנת 1969, ארבעה חודשים לפני מותו של תיאודור אדורנו. ההיסטוריון מרטין ג'יי כותב כי באפריל 1969, "התפרצו שלוש נשים שהשתייכו לקבוצה מיליטנטית אל דוכן המרצים, בעיצומה של אחת מהרצאותיו של אדורנו. הן חשפו את שדיהן ו'תקפו' אותו בפרחים ובליטופים ארוטיים. אדורנו, מעורער ומושפל, נטש את אולם ההרצאות לקולותיהם הלועגים של הסטודנטים שהכריזו על 'מותו של תיאודור אדורנו כמוסד'". המקרה הזה מתאר את נקודת השבר של הברית הראשונה, ואת תחילת צמיחתה של הברית השנייה. מותו של תיאודור אדורנו כמוסד של ידע מציינ את חוסר הנחת של הסטודנטים לנוכח ידע שמסרב - בעקשנות, במקרה של אדורנו - לחצות את הקווים וליהפך לפעולה פוליטית. אדורנו דחה את התביעה לשחק את משחק השימושיות הפוליטית של המחקר המדעי, בין השאר מכיוון שהוא חש שזוהי אפולוגטיקה בלתי-נחוצה: ידע לא צריך תירוצים, ואם הוא רדיקאלי באמת, הוא ייהפך לפראקסיס גם ללא התערבותם של פוליטיקאים.

בכל אופן, התקרית בפרנקפורט של '69 היא בדיוק קו הגבול שעליו אפשר לצרוב את דמותו של אדורנו כמורה המיטלטל בין המודלים האידיאליים שאנחנו מתארים כאן. אדורנו לא רצה ולא יכול היה לשנות את הגדרת-הברית שלו עם הסטודנטים. אבל מצד אחר - כך טען הסוציולוג הרברט מרקוזה בראיון שהעניק עם מותו של אדורנו - תנועת הסטודנטים היתה בלתי אפשרית בלעדיו.

לאמיתו של דבר, ולמרות הפוטנציאל הפולמוסי העמוק הטמון בהבדלים שביניהם, שני הדגמים שאני משרטט כאן אינם טובים זה מזה, אינם עדיפים זה על זה, ואינם מוציאים זה את זה. הם אף אינם מבטלים את חשיבות הכריזמה או המסירות של המרצה, והם אינם מגינים על המרצה הבוחר בהם מפני מידת ההפרזה: כידוע, יש מרצים "פוליטיים" שעשויים להסתחרר מן החשיפה התקשורתית (הכוכב האקדמי באמריקה נהפך מזמן לגילום מקאברי של "פטישיזם הסחורות"), ויש מרצים "א-פוליטיים" המסוגלים להחניק כל מחשבה מתנגדת בתוך תחום המחקר שייסדו. ועם זאת, יש לפנינו שני דגמים עיקריים וחיוביים שעל-פיהם יכול הדוקטור הצעיר לנסות לבסס את קשריו עם הסטודנטים: מצד אחד הקסם של החקירה הטהורה, ההתמסרות התורנית והעיקשת אל הגוש הסבוך של הידע, ומצד אחר, הקסם של החקירה הטרנספורמטיבית, בעלת הדחף הפוליטי המובלע יותר או פחות, זו שבאה לבחון כיצד ידע קשור לכוך.

איני סבור כי הסמכות שעליה עשויה להתבסס הוראה אוניברסיטאית מסוגלת לוותר על הדגם הראשון או השני. השילוב ביניהם, המתקיים מעל הראש של כולנו, הוא האוניברסיטה במיטבה: זוהי אוניברסיטה המנסה לבסס את החוצפה הפוליטית שלה על למדנות, ואת הסמכות התורנית שלה על ברית היסטורית עם טובת הכלל שבתוכה היא יושבת.

האוניברסיטה צריכה את שני הצדדים האלה, ומי שמעדיף רק צד אחד, חזקה עליו שיגרור את האוניברסיטה אל וולגאריות או אל חוסר רלוונטיות.

וזה מוביל אותי אל הנקודה העיקרית שאני רוצה להציע כאן. הסיבה לכך שנוצר ניכור בין המרצה לבין הסטודנט נובעת מן הכרסום במבנה הכפול הזה של הסמכות הפוליטית-אינטקטואלית של האוניברסיטה. אני חש שהאוניברסיטה הישראלית מתמסרת לאטה לסוג שלישי ונחות של "ברית" מסחרית עם הסטודנט, ומידרדרת אל אשליה של "סמכות" שאין לה שחר, אין לה תוחלת, ואין לה עתיד. המעלה של ההסבר שאני מעוניין לפרוש לפניכם היא משולשת. ראשית, האשמה מחולקת כאן שווה בשווה, בין הסטודנטים לבין המרצים. שנית, ההסבר עשוי לרמוז לנו מדוע חלקים מסוימים של האוניברסיטה הישראלית פורחים, בעוד שאחרים שוקעים ומידרדרים. ושלישית, ההסבר מכיל גם המלצה: עלינו לבצר מחדש את המודל הכפול והמתוח של הסמכות האקדמית. עלינו להפסיק להתווכח על מידת הפוליטיות או

האינטלקטואליות של החינוך האקדמי. אני בטוח ששני הצדדים יסכימו כי האפשרות השלישית היא הגרועה מכולן.

ההסבר שאני מדבר עליו בא להצביע, כמובן, על המסחור של ההשכלה האקדמית, ואת המסחור הזה אני מעוניין לבטא כאן ברמת הדימוי של האוניברסיטה בחברת ההמונים הישראלית. האוניברסיטאות משווקות את עצמן לסטודנטים כמוצר-צריכה, בעוד שהסטודנט, כמו כל לקוח טוב, מחרה מחזיק אחרי האידיאולוגיה של המשוק. האוניברסיטה מוכרת את עצמה היום באמצעות אסטרטגיה שיווקית שנולדת בתוך המוחות הקודחים של המחלקות ליחסי ציבור ול"קשרי חוץ", ואת האסטרטגיה הוולגרית הזאת מוצאים בכל מקום, מן המכללה שמזמינה את תלמידיה "להתרשם מצוות המרצים" ועד ל"מקדש מעט שעל הר הצופים" שנוהג לכתוב בריתות לא-קדושות עם חברות מסחריות הנזקקות לשטחי-פרסום. איש מאתנו אינו חף מן התלונות המוכרות שאני מעוניין לפרוש כאן.

האוניברסיטה משווקת את עצמה כנותנת "יחס אישי לסטודנט", שנהפך, באופן בלתי נסבל, ללקוח נרגן ותובעני. היא מספקת לסטודנט מעונות, מרכז ספורט, קפטריה, "אווירה צעירה ותוססת", המון בחורות צעירות שמשתזפות על הדשא. התואר האקדמי אמור להעניק לנו כרטיס כניסה לעולם טוב יותר: התארים שלנו הם אמצעים בטוחים ל"פתיחת דלתות", הם מבטיחים לבוגרים יתרון תחרותי דק בתחרות על מקום העבודה. ואולי הגדילה לעשות סיוון החביבה, שהתקשרה אלי לפני כמה חודשים, באמצע ארוחת הערב. "שלום", היא אמרה לי בקול צעיר, "שמי סיוון ואני מדברת מהאוניברסיטה העברית. רציתי לעניין אותך בהטבות ייחודיות שמגיעות לך בתור בוגר האוניברסיטה". ובכן, מה "יוצא לך" מן הלימודים באוניברסיטה העברית? אם איתרע מזלך ולמדת ספרות או פילוסופיה, אז בוא לפחות תהנה מהכרטיס אשראי שחברת כך וכך תשמח להנפיק לך, בשיתוף האוניברסיטה. רעיונות העיוועים של יחסי הציבור משתלטים על הדימוי הצעיר והתוסס - הוולגרי והפתטי אם אתם שואלים אותי - של האוניברסיטה.

האוניברסיטה מוכרת את עצמה כמוסד שמשתלב בשפה של הקפיטליזם בלי יכולת לגבור עליו, לסגת ממנו, לתקוף אותו. בתחילת שנת הלימודים הקודמת החליטה האוניברסיטה העברית להשכיר את החללים שבין הכיתות למסע פרסום של חברת אסקיפ. בחיי, אם הייתם שם כל שערות ראשכם היו סומרות: מה שהיה צריך להיות מרחב ציבורי נמכר על ידי האוניברסיטה לתאגיד מסחרי שהזדרז, כדרכו, להזמין ל"פורום" את הרקדניות המעורטלות שלו.

אבל לא רק האוניברסיטאות אשמות בכך: התלונות שפירטתי למעלה, בתחילת המאמר, מראות באותה מידה של בוטות את הדרך שבה התלמידים סופגים, מאמצים ומעלים בחזקה שנייה את אותו מסר צרכני המשווק להם על ידי האוניברסיטאות. אם אתה בונה את הסטודנטים שלך כלקוחות, אל תתפלא אם הם יתייחסו אליך כאל נותן שירותים; אל תתפלא אם הם ידרשו ממך "להעביר את החומר" כמו talking points שפוליטיקאי מכין, בעצת קבוצות הפילוח, לפני שהוא מגיע לראיון. אם האוניברסיטה מוכרת את עצמה כמוצר או מותג, הרי שהיא ממקמת את עצמה בתחרות בלתי אפשרית עם ישראלכרט.

במלים אחרות, במקום שיש בו מוכרים יש בהכרח גם קונים. זה מסביר, לפחות באורח חלקי, את הכרסום באותו אידיאל כפול, פוליטי-אינטלקטואלי, שתיארנו קודם. אם כל מה שיש ביני לבין התלמידים הוא דבר חסר גוף שאני צריך לקחת מן הספרים ולהעביר אליהם באריזתו המקורית הרי שאין לנו עולם משותף: לא עולם משותף פוליטי, לא עולם משותף אינטלקטואלי. המרצה והתלמיד נקרעים זה מזה, ונקלעים אל עמדות מנוכרות, שאי אפשר לגשר ביניהן. המרצה נסוג אל מירוץ העכברים האקדמי: הכתיבה שלו נפגמת מכיוון שהקונקרטיים ההיסטוריים או האינטלקטואליים שלה נגזרת מעולם-המשנה של הקרייריזם האקדמי, לא מן הדרישות הציבוריות של העולם פאר אקסלאנס. הגל, היידגר ואפילו פול דה מאן כתבו חלק חשוב מיצירתם כהרצאות שנישאו לפני תלמידים: איחוד כזה של עבודה מחקרית ופדגוגית הוא כמעט בלתי נתפס היום, ואני חש, בכנות, כי זה פוגע בכושר הכתיבה שלנו.

מצד אחר, הסטודנט עושה מהלך מקביל של נסיגה ושל מידור: הוא בא לקבל רק מה שמגיע לו, כלומר כמות בהירה ומסודרת של חומר, שההשתלטות עליו תציב אותו בעמדה משופרת במירוץ-החיים הצפוי לו. הנסיגה הדו-צדדית הזאת מרוקנת את הקמפוס מן הציבוריות שהיתה צריכה לייחד אותו. הוויכוח העיקרי שצריך להטריד את מנוחתנו אינו הוויכוח בין המודרני והפוסט-מודרני, בין הפוריזם האינטלקטואלי לבין הטהרנות הפוליטית: מה שעשוי להכריע את גורלה של האוניברסיטה, לפחות באגפיה ההומניסטיים, הוא מידת ההשתתפות שלה בתהליך ההפרטה של העולם הציבורי.